

Zamonaviy tilshunoslik va tarjimashunoslikka oid muammolarga zamonaviy yechim

Muallif: Fotima Homidjonova Bahromjon qizi

*Ilmiy rahbar: Radjabova Dildora Karimberdiyevna O'zDJTU ingliz tili №3 fakulteti
122- guruh*

Annotatsiya: Ushbu maqolada yurtimiz rivojlanishida amalga oshirilishi kerak bo'lgan vazifalardan biri chet tillarni o'rganishda, tilshunoslik va tarjimashunoslik sohalarida olib borilayotgan va bajarilishi kerak bo'lgan ishlar ko'rsatib o'tilgan.

Mustaqillik davrida barcha sohalar qatori tilshunoslik va tarjimashunoslik sohalarida ham o'zgarishlar ro'y bermoqda. Milliy taraqqiyot milliy til mavqeyi va nufuzi yuksalishida yaqqol ko'zga tashlanadi. Davlatimiz taraqqiyotining bugungi yangi bosqichida yuksalish davri talablaridan kelib chiqib o'zbek tilining jamiyatdagi o'rni va nufuzini oshirish bo'yicha keng ko'lamli ishlar olib borilmoqda. Mamlakatimizdagi keng ko'lamli islohotlarning amalga oshirilgani, o'zbek tilining davlat tili maqomini mustahkamlash, uning mavqeyini ko'tarish bo'yicha qabul qilingan qonun va qarorlar tilshunoslik sohasidagi ilmiy tadqiqotlarning yangi bosqichga ko'tarilishiga sabab bo'ldi.

“Tilshunoslikning dolzarb muammolari” insonlar jamiyatining ma'lum bir sabablaridan kelib chiqadigan tilshunoslikning o'ziga xos bir qismidir. Yurtimizning yuksalib borishida tilshunoslikka oid muammolar yechilishi va bu muammolar yechilishi uchun barcha kerakli ishlar amalga oshirilishi lozim. Tilshunoslikka oid muammolarni esa an'anaviy va zamonaviy kabi turlarga ajratish mumkin. An'anaviy muammolar sirasiga tilshunoslar tomonidan asrlar davomida yechib kelinayotan, lison hamda nutq hodisalarini tadqiq etish va jamiyat talabiga javob bera oladigan o'quv ishlarini tashkil etish kiradi. Zamonaviy muammolar sirasiga informatsion tillar va ularning inson tiliga ta'siri, mashinaviy tarjimaning lingvistik asoslarini yaratish, lingvistik hujjatlarni avtomatik tarzda referatlash, indekslashtirish va annotatsiyalash ishlarni lingvistik jihatdan ta'minlash kabi muammolarni hal etish kiradi. Tilning sistematik xarakteri, til birliklarining paradigmatic va sintagmatic xususiyatlari va o'zaro munosabatini atroflicha tahlil etish bugungi kunning eng muhim vazifalaridan joy oldi. Bugungi paytda oliy o'quv muassasalari oldiga o'zbek tilini o'qitish davomida unga soha sifatida qarash, soha talablaridan kelib chiqib, til va unda sodir bo'ladigan fonetik, morfologik hodisalarni talqin etish, shakl va mazmun munosibligi, ona tilining emotsional-funksional ko'rinishini mukammal darajada o'rgatish va har jihatdan yetuk tilshunoslar tayyorlash vazifalari qo'yilgan. O'zbek tilshunoslari oldida hozirgi paytda tilni amaliy va nazariy jihatdan mukammal darajada o'zlashtirishni ta'minlaydigan, ta'lim talablariga har tomondan javob bera oladigan dastur, qo'llanma va darsliklar yaratishdek mushkul vazifa turibdi. Mazkur masalani samarali hal qilish uchun oliy o'quv yurtlari hamda ilmiy-tadqiqot

institutlari o'rtasidagi aloqalar samaradorligini oshirish kerak bo'ladi. Oliy ta'lim tizimida tilshunoslik fanining o'qitilishidan asosiy maqsad shuki, talabaning maktab ta'limida egallagan to'g'ri va aniq so'zlash, savodli yozish, aniq tafakkur qilish kabi bilimlarini oshirishdir. Bunda, albatta, o'zbek tilining o'ziga xos fonetik, leksik, grammatik xususiyatlarini puxta egallash, og'zaki va yozma nutqda ularga qat'iy rioya qilish, adabiy tilning me'yorlariga oid bilimlarni o'rganish alohida ahamiyatga ega. Bugungi globallashtirish davrida har bir xalq, har bir mustaqil davlat, avvalo, o'z qadriyatlarini asrab-avaylagan holda, o'z ona tilini ham rivojlantirish masalasiga ahamiyat qaratishi tabiiydir. Shu ma'noda o'zbek tilshunosligining zamonaviy fan yo'nalishi darajasida shakllanishi va rivojlanishi uchun katta ahamiyat berilmoqda. Zamonaviy tilshunosligimizdagi yechimi topilmagan muammolar xususida olimlarimiz tinmay izlanishlar olib bormoqdalar. Shuni alohida ta'kidlash kerakki, shu vaqt oralig'ida amalga oshirilgan tadqiqotlar tilshunosligimizga doir muammolarning yechilishiga sabab bodmoqda. Zero, tadqiqotlarsiz o'zbek tilshunosligining keyin davrdagi taraqqiyotini tasavvur qilish qiyin. Shubhasiz, bu davr tilshunosligining talabidan kelib chiqqan holda kamchiliklarni kuzatish mumkin. Zamonaviy o'zbek tilshunosligi haqida fikr bildirilganda, Fitrat, Elbek, G'ozim Olim Yunusov, Ashurali Zohiriy, Abdulla Avloniy, Shorasul Zunnun kabi til ilmining nazariy rivojiga ma'lum darajada hissa qo'shgan ko'plab o'zbek fidoyi olimlarning nomlarini tilga olish zarur. Tilshunoslikda tilning grammatik tuzilishi uning sistemasidagi umumiy muhim jihatdir. Affikslar, grammatik qo'shimchalalar va so'z yasalishi, sintaktik modellar, so'z tartibi, yordamchi so'zlar kabi tilning grammatik tuzilish elementlari grammatik yoki shakliy ma'noni, leksik ma'nolarning aniq shaklini ko'rsatishga xizmat qiladi. Tarjima qilish jarayonida bu kabi ma'nolarni ifodalash eng mushkul ishlardan biridir. Xulosa qilib aytganda, bir matnning ikkinchi bir tilga so'zma-so'z so'z aniq ekvivalentini topishning umuman imkoni yo'q. Aksariyat hollarda tarjimon tarjima asarning asl ma'nosini imkon qadar chuqurroq anglay olishga, so'ngra esa anglashilgan ma'noni ayni tilga xuddi asliday tasvirlashga urinadi. Tilshunoslik fani jamiyat taraqqiyotining, gullab-yashnashining eng muhim, eng asosiy, tengi yo'q mezonlaridan biri til-aloqa qurollaridan biri ekanligini tasdiqlash va isbotlash uchun xizmat qiladi. Shuningdek, u ta'lim oluvchiga ona tili imkoniyatlarini - ayni bir fikrni, narsa hodisani yuzlab usullar bilan ifodalash yodlarini yetkazish bilan unda ijodiy tafakkurni rivojlantirishga, ona tilida fikrlash va ona tili qurilishining o'ziga xosligi, boshqa tillardan tubdan farq qilishi, olamni „o'zicha aks ettirish“ ni singdirish bilan milliy ong, milliy dunyoqarash, milliy g'urur va mafkurani shakllantirishda mustahkam poydevor vazifasini o'taydi.

Tilshunoslik sohasida amalga oshirilayotgan o'zgarishlar bilan bir qatorda tarjimashunoslikning ham rivojlanayotgani quvonarli hol. Bu borada yoshlarning o'z iqtidorini sinovdan o'tkazayotgani Sharq va G'arb xalqlari adabiyoti durdonalarini bevosita ona tilimizga o'girishga harakat qilayotgani bizda katta umid uyg'otadi. Zero, o'zbek adabiyoti namunalari chet tillariga, jahon adabiyotidagi sara asarlarini

ona tilimizga tarjima qilishdek sharaflı ish bugungi yosh avlodning qo‘lida. Davlatimiz rahbari tomonidan belgilab berilgan vazifalar va XXI asr taraqqiyoti talab qiladigan talablardan kelib chiqadigan bo‘lsak, bugungi adabiy jarayonda badiiy tarjimaning o‘rni, tarjimashunoslik va tarjima tanqidi sohalaridagi yutuq va kamchiliklarni tahlil va talqin etish, bugungi kundagi eng muhim vazifalar sirasiga kiradi. Shu bilan bir qatorda, yaxshi tarjimonlarni va tarjima asarlarni chuqur tahlil etib beradigan mutaxassislarni tayyorlashning ham nazariy, ham amaliy tomonlari bor. Bu borada yurtimizda keng qamrovli ishlar amalga oshirilmoqda. Binobarin, O‘zbekiston Davlat Jahon tillari universitetining xorijiy filologiya fakulteti tarjima bo‘limi magistraturasida hamda Samarqand chet tillari universitetida tarjimon kadrlarni tayyorlashga juda katta ahamiyat berilmoqda. Tarjimonlar tayyorlashning ilmiy- nazariy tomoni bevosita sohaga oid darslik, o‘quv qo‘llanmalari va turli lug‘at qo‘llanmalarini taqozo etadi. Ming afsuski, hali yurtimizda zamon ruhiga mos, bugungi kun talabiga javob bera oladigan tarjima nazariyasiga doir darslik yo‘q. Hozirda foydalanib kelinayotgan o‘quv qodlanmalarida esa tarjimashunoslikning barcha jihatları to‘la qamrab olinmagan. Tarjima nazariyasiga doir o‘quv adabiyotlarini yaratishda, olimlarimizning xizmatini e’tirof etgan holda, shuni ta’kidlash joizki, ayni paytda tarjima tanqidiga ilmiy asos bodadigan, uning rivojiga turtki bo‘ladigan tadqiqotlar juda kam. Vaholanki, bugungi kunda shiddat bilan rivojlangan zamonda tarjima tanqidi har jihatdan faol, hozirjavob, adabiy jarayonning barcha talablariga javob bera oladigan sohalardan biriga aylanishi darkor. Tarjima tanqididagi sustkashlik va e’tiborsizlik natijasida bugungi kunda xorijiy tillardan mahorat bilan o‘girilayotgan ko‘plab asarlar o‘zining asl bahosini olayotgani yo‘q. Eng achinarlisi, kitob holida chop etilayotganlarida hatto qaysi tildan tarjima qilingani ham ba’zan ko‘rsatilmaydi. Ba’zan jahon adabiyotining ayrim namunalari tarjimasini o‘qib mashhur adibning na uslubini, na yozuvchilik mahoratini ko‘ramiz. Bunday tarjima asarlar o‘z vaqtida tahlil etilib o‘ziga mos bahosini olishi lozim. Tarjima nazariyasi va tanqidiga oid ilmiy tadqiqotlar, qo‘llanmalar kerak deb jon kuydirayotganimizning boisi ham tarjima tanqidchiligi hozirgi ahvolining talabga javob bermayotganidadir. Yana bir masala shundaki, gazeta-jurnallarda, nashriyotlarda bosilayotgan tarjima asarlar, kitoblarda ushbu asar xorijlik yozuvchi yoki shoirning qayerda, qachon, qaysi tilda nashr qilingan kitobi asosida amalga oshirilgani haqida hech qanday ma’lumot berilmaydi. Bunday nashr talablariga javob bermaydigan ishni aslo yoqlab bo‘lmaydi. Chunki chet ellik adib asarining bir necha bor bosib chiqilgan nashrlari bo‘lishi mumkin. Zamon talabi darajasidagi tarjimonlarni tayyorlash uchun nafaqat tarjima nazariyasi va amaliyoti bo‘yicha mukammal darslik balki turli tillardagi lug‘atlarni ham yaratish talab etiladi. Hozircha chop etilgan inglizcha-o‘zbekcha, nemischa-o‘zbekcha, fransuzcha-o‘zbekcha lug‘atlarning foydali jihatlarini ham inobatga olgan holda aytish joizki, bu lug‘atlar hali tarjimonlarning talabini qoniqtirmaydi. Endilikda nafaqat tarjima lug‘atlarni balki izohli, sinonimik va qomusiy lug‘atlar yaratish kerak, hatto tarjima nazariyasi amaliyotiga doir izohli lug‘at tayyorlashga ham harakat qilish

kerak. Negaki, tarjima nazariyasi va amaliyoti bilan bog'liq ko'pgina masalalar yetarlicha aniq hal etilmagan. Mashhur tilshunos, tarjimashunos Roman Yakobsonning yozishicha, bir tildagi belgini boshqa tildagi belgi bilan bera bilishning uch turi mavjud: birinchisi, tarjima qilinayotgan asar tilidagi belgini boshqa belgi yordamida tarjima qilish yoki nomini o'zgartirish; ikkinchisi, semiotik belgilarni bir tildan boshqa tilga tarjima qilish; uchinchisi, semiotik tizimlararo tarjima: til belgilarini musiqa, raqs, kino, rasm kabi shakllar orqali berish. Biz bu kabi tarjima muammolarini o'rganishda va tadqiqot o'tkazishda ancha olisdamiz. Xorijdagi tarjimashunoslikka doir tadqiqotlarni chuqurroq o'rganish va ularning tajribasidan foydalanish kelajakdagi tarjimonlar uchun juda foydalidir. Taniqli olimlar Jon Ketfordning yoki Yudjin Naydaning tarjima nazariyasiga bag'ishlangan kitoblari hali hanuz o'z ilmiy ahamiyatini yo'qotgani yo'q. Bunday asarlarni universitet yoxud boshqa oliy ta'lim yo'nalishlarida talabalarga seminar mashg'ulotlari va dars jarayonlarida qanday tahlil qilishni o'qitish kerak. Chunki tarjima nazariyasini nima ekanligini mukammal darajada o'rganmay turib, tarjima qilingan asarlarni tahlili haqida fikr yuritish tarjima nazariyasini chuqur o'rganmay turib, tarjima asarning tahlili haqida gapirish ortiqcha. Hozirda tarjimonlar safining ortayotgani quvonarli hol, biroq bilimli va yetuk darajada asar tarjima qila oladigan tarjimonlarning safini kengaytirish haqida o'ylashimiz zarur. Chunki tarjimonlarning soni emas ularning kelajakda amalga oshira oladigan ishlari muhim.

Xulosa o'rnida shuni aytish joizki, hozirgi vaqtda tarjimonlik va tilshunoslik sohasida bir qator o'zgarishlar ro'y berganligi, bu o'zgarishlar natijasida esa ko'plab yuqori malakali tarjimonlar va tilshunoslarga bo'lgan ehtiyojni yuzaga keltirganligi, bu esa, o'z navbatida, ularning kasbiy tayyorgarligi sifatini, bilim saviyasini yuqori darajada oshirishni taqozo etayotgani ma'lum bo'ldi. Tarjima va lingvistika yuqori darajada rivojlanayotgan bir paytda bu sohada ish olib borayotgan o'z ishining ustalari va talabalarning o'z qarorlarini isbotlashda eski o'quv darsliklariga murojaat qilishning imkoni yo'q. Tarjimalarni tahlil qilish va talqin qilishda yanada salmoqli va ishonchli dalillarga asoslangan isbotlar talab qilinadi. Bunday dalillarni topish qobiliyati tarjimaning o'ziga xos ma'lum bir "nazariy qarashlari" mavjudligini ko'rsatadi. O'qituvchi va talabani tarjima nazariyasi va tilshunoslik sohasidagi bilimlar va bu sohaning ijtimoiy amaliyotdagi o'rni, uning nazariyasi va amaliyoti muammolari to'g'risida, shuningdek, eng yangi bilimlar va ko'nikmalar bilan ishlash sharoitini yaratish kerak degan xulosaga kelish mumkin. Tarjimani amaliy o'rganishning samarali usulini yaratish va bo'lajak tarjimonlar va tilshunoslarni muvaffaqiyatli tayyorlashning eng muhim shartlaridan biri o'quv jarayonini takomillashtirish, o'qitish tizimini rivojlantirish va zarur bo'lgan barcha sharoitlarni yaratib berishdir, lingvistika va tarjimashunoslik o'tgan asrda tez sur'atlarda rivojlandi va umumfilologik fanlar qatorida e'tirof etildi. Bu ikki fan kundan kunga rivojlanayotgan bir paytda uning yutuqlari bilan birgalikda kamchiliklarini ham bartaraf etish uchun, yuqorida ta'kidlab o'tilgan barcha ishlarni amalga oshirish, talabalarning o'z ustida mustaqil ish olib borishlari uchun barcha imkoniyatlarni

yaratib berish kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. *A.Primov, X.Qodirova Tilshunoslikning dolzarb muammolari*
2. http://ziyouz.uz/images/03_abduazizov.jpg *Abduzuhur*
3. <https://n.ziyouz.com/portal-haqida/xarita/suhbatlar/tarjima-nazariyasi-va-tanqidi-muammolari-davra-suhbati>
4. Oliy-va o'rta-mahsus-talim-vazirligi "Tarjimada leksik va grammatik transformatsiyalar"
4. Мусурманова, О., et al. "Педагогик атамалар луғати: ўзбек, рус, инглиз тилларида." Т.: "TURON_IQBOL" (2019).
5. Палуанова, Х. Д. "Экологик терминларнинг деривацион хусусиятлари." Т.: Фан ва технология 152 (2016).